

«Η ματιά των άλλων»
Προσλήψεις προσώπων
που σφράγισαν τρεις αιώνες
(18ος-20ός)

«Η ματιά των άλλων»
Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

– 127 –

«Η ματιά των άλλων»
Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν
τρεις αιώνες (18ος-20ός)

Επιμέλεια
Κατερίνα Δέδε - Δημήτρης Δημητρόπουλος

Αθήνα 2012

© Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
Βασ. Κωνσταντίνου 48, 116 35 Αθήνα
τηλ. 210 72.73.554, fax 210 72.46.212
e-mail: kne@eie.gr
ISBN 978-960-9538-08-4

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σημείωμα επιμελητών	9
Ευδοκία Ολυμπίτου, <i>Μπουμπουλίνα: Η θηλυκή εκδοχή της ανδρείας..</i>	13
Βασίλης Παναγιωτόπουλος, <i>Οι ιδρυτές της νεότερης Ελλάδας.....</i>	25
Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, <i>Ο Ρήγας με τα μάτια των άλλων. Διαδρομές της πρόσληψης ενός ήρωα .....</i>	35
Σοφία Ματθαίου, <i>Ο Κοραΐς και οι έλληνες κλασικοί φιλόλογοι τον 19ο αιώνα.....</i>	51
Δημήτρης Δημητρόπουλος, <i>Ο «Γέρος του Μοριά»: Κτιζοντας μια πατρική φιγούρα του έθνους .....</i>	69
Νίκος Θεοτοκάς, <i>Μακρυγιάννης: Αναγνώσεις αναγνώσεων.....</i>	91
Χρήστος Λούκος, <i>Οι «τύχες» του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στη νεοελληνική συνείδηση.....</i>	101
Παναγιώτης Μιχαηλάρης, <i>Παλαιών Πατρών Γερμανός: Οδεύοντας προς το θρύλο.....</i>	111
Διονύσης Τζάκης, <i>Μύθος και ιστορία. Οι πρώτοι βιογράφοι του Γεώργιου Καραϊσκάκη.....</i>	123
Ουρανία Πολυκανδριώτη, <i>Ο Στράτης Μυριβήλης και οι πολλαπλές αναγνώσεις του έργου του.....</i>	135
Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, <i>Η κατασκευή μιας επιχειρηματικής δυναστείας: Η οικογένεια Ράλλη .....</i>	149
Μαρία Δαμηλάκου, <i>Προσλήψεις του Μπολίβαρ από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα.....</i>	173
Κατερίνα Δέδε, <i>Ο «Μαύρος Καβαλάρης». Οι βιογραφίες του Νικόλαου Πλαστήρα .....</i>	193
Σπύρος Δραΐνας, <i>Ο Ανδρέας Παπανδρέου και το τρίγωνο της χαρισματικής ηγεσίας.....</i>	227

Σημείωμα των επιμελητών

Το βιβλίο αυτό επιδιώκει να μιλήσει για τα πρόσωπα, τις εν ζωή και μετά θάνατον τύχες ανθρώπων που σφράγισαν την εποχή τους. Το βίο των προσωπικοτήτων που με την παρουσία τους άφησαν ισχυρό το στίγμα τους στα πράγματα του καιρού τους, αλλά επίσης και στο νου, τη μνήμη και τα συναισθήματα των μεταγενεστέρων. Τις πολλαπλές «ζωές» που έχουν οι άνθρωποι αυτοί μέσω της διαφορετικής πρόσληψης που είχαν τα έργα και οι ημέρες τους σε όσους τους γνώρισαν, τους αγάπησαν, τους θαύμασαν, τους αμφισβήτησαν ή τους μίσησαν, κυρίως όμως σε όσους τους «γνώρισαν» μετά το θάνατό τους μέσα από τα γραπτά και τις διηγήσεις άλλων. Τη δημόσια εικόνα που έχει εγγραφεί στη συλλογική μνήμη και τις συγκλίνουσες ή αποκλίνουσες προσεγγίσεις όσων θέλησαν να μελετήσουν το βίο τους. Το ίδιο το πρόσωπο και το έργο του και τις πολλαπλές εικόνες που ιχνογραφούνται μέσα από την πρόσληψη των άλλων. Και, τέλος, τις βιογραφίες και τους βιογράφους.

Το πρόσωπο διαδραματίζει λοιπόν εδώ τον καθοριστικό ρόλο. Οι βιογραφίες ευκλεών, «μεγάλων ανδρών» –και λιγότερο γυναικών– αποτέλεσαν παραδοσιακό, διακριτό, δημοφιλή κλάδο της ιστορικής αφήγησης, που στόχευε να αναδείξει τη σημασία του βιογραφούμενου στη ροή των γεγονότων. Παρότι η σύγχρονη, κριτική ιστορική προσέγγιση θέλησε να μεταθέσει το κέντρο βάρους της ιστορικής μελέτης από το άτομο στους κοινωνικούς και οικονομικούς μηχανισμούς, στους θεσμούς και στις συλλογικές νοοτροπίες και συμπεριφορές, υποβαθμίζοντας το ρόλο των προσώπων, οι βιογραφίες συνέχιζαν να έχουν το πολυπληθές κοινό τους. Τα ειδικά τμήματα των μεγάλων ευρωπαϊκών και αμερικανικών βιβλιοπωλείων –τα οποία φιλοξενούν βιογραφίες όχι πλέον μόνο «μεγάλων ανδρών» αλλά και ποικίλων εφήμερων αστέρων που παράγει μαζικά η βιομηχανία του θεάματος– είναι από τα πιο πολυσύχναστα. Η τεκμηριωμένη γραφή και η γοητευτική αφήγηση υποχρεώνεται να συγκατοικήσει στους πάγκους των βιβλιοπωλείων με κείμενα που τα χαρακτηρίζει η προχειρότητα

και ο ευτελισμός βιογραφούμενου και αναγνώστη, αποτελώντας τα άκρα ενός μακρού νήματος που αχνά μόνον ενώνει η αφήγηση των γεγονότων του βίου.

Στα καθ' ημάς οι βιογραφίες αποτέλεσαν επίσης αγαπητό ανάγνωσμα στο οποίο θήτευσαν ιστορικοί, δημοσιογράφοι, λογοτέχνες, συγγενείς και θαυμαστές των βιογραφούμενων –ενίοτε και πολέμιοί τους. Οι βιογράφοι δημιούργησαν έναν αστερισμό παράλληλο με εκείνο των βιογραφούμενων, αποτύπωσαν τις ποικίλες προσλήψεις τους, το εύρος των οποίων βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τις δυνατότητες διαφορετικών αναγνώσεων, που πρόσφερε η ζωή και η δράση του βιογραφούμενου προσώπου.

Αυτές είναι μερικές όψεις των ζητημάτων που προσπαθούν να ψηλαφίσουν τα κείμενα που έχουν συγκεντρωθεί στον τόμο αυτό. Αφετηρία της συζήτησης αποτέλεσαν πρόσωπα –χωρίς κάποια αξιολογική κρίση, αλλά λίγο έως πολύ τυχαία με βάση τις ετοιμότητες των συγγραφέων– τα οποία είχαν όμως μία διακριτή, στο χώρο και στο χρόνο δράσης τους, παρουσία στη νεοελληνική πραγματικότητα. Η μελέτη της Χριστίνας Κουλούρη και του Χρήστου Λούκου, *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια*, που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1996 είχε κινηθεί ακριβώς στο πλαίσιο αυτού του προβληματισμού και αποτέλεσε ωραίο ερέθισμα. Σημαντικές μελέτες που ακολούθησαν πρόσθεσαν επιπλέον υλικό για ανάλογες σκέψεις και συζητήσεις. Η σειρά των δεκαέξι βιογραφιών των «Ιδρυτών της Νεότερης Ελλάδας», για την οποία κάνει αναλυτικά λόγο στο κείμενό του ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος, αποτέλεσε μία αφορμή εφαρμογής των προβληματισμών αυτών στην ιστορική γραφή, καθώς όλοι, λίγο πολύ, οι συγγραφείς είχαν σχολιάσει στις βιογραφίες την «επί χάρτου» μεταθανάτια ζωή των αγωνιστών. Οι παραπάνω προβληματισμοί έδωσαν το έναυσμα για μία επιστημονική συνάντηση συναδέλφων και φίλων στη Σύρο, το καλοκαίρι του 2010, στον οικείο, φιλόξενο χώρο των «Σεμιναρίων της Ερμούπολης». Κείμενα των περισσότερων από αυτούς φιλοξενούνται στην παρούσα έκδοση και βέβαια είναι αυτονόητες οι πιο θερμές μας ευχαριστίες.

Ευχαριστίες οφείλονται επίσης στον πρώην Διευθυντή του ΙΝΕ/ΕΙΕ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη και στον νυν αναπλ. Διευθυντή Λεωνίδα Καλλιβερετάκη, που υιοθέτησαν την πρόταση να ενταχθεί το βιβλίο στη σειρά των εκδόσεων του ΙΝΕ. Θερμά ακόμη ευχαριστούμε την Κωνσταντίνα Σιμω-

νετάτου από το τμήμα μηχανογράφησης του Ινστιτούτου, χάρη στη φιλική συνεργασία και στην τέχνη της οποίας ο συλλογικός αυτός τόμος πήρε τη σημερινή του μορφή, και τις Ανδρομάχη Μαρούδα και Βάλλια Ράπτη που με κέφι, εθελοντικά επιμελήθηκαν τις τυπογραφικές διορθώσεις των δοκιμίων.

Το βιβλίο αποτέλεσε τη φυσική συνέχεια αυτής της επιστημονικής συνάντησης και άρχισε να ετοιμάζεται με το ίδιο κέφι. Το νήμα αυτής της συνέχειας κόπηκε όμως ξαφνικά στις 17 Μαΐου 2011, όταν η αγαπημένη φίλη και συνάδελφος Εύη Ολυμπίτου, με την οποία είχαμε σχεδιάσει τη συνάντηση στην Ερμούπολη και κατόπιν την έκδοση, «έφυγε» αναπάντεχα από κοντά μας. Η Εύη δεν ήταν μόνο μία άξια και εργατική νέα επιστήμονας που με τον αδόκητο θάνατό της άφησε πίσω της πλούσιο επιστημονικό, ερευνητικό, συγγραφικό και διδακτικό έργο. Ήταν μία σπάνια γυναίκα που ο χαμός της άφησε ένα αίσθημα συγκλονιστικού σπαραγμού στα αγαπημένα της πρόσωπα και στους καλούς φίλους της· άφησε ακόμη μια βαθιά μελαγχολία σε πολλούς ανθρώπους που είχαν την τύχη να τη γνωρίσουν και να συναναστραφούν μαζί της, γιατί ανήκε στην ολιγάριθμη ομάδα των ανθρώπων που ήθελε και ήξερε –χωρίς δεύτερη σκέψη– να μοιράζεται το «έχειν του», την αγάπη του, τις γνώσεις του, τις συμβουλές του, το ενδιαφέρον του· άφησε ακόμα το παράδειγμα για το πώς μπορεί να αγωνίζεται κανείς αθόρυβα και με αξιοπρέπεια. Άφησε, τέλος, μία αύρα, που όμοιά της δεν θα ξαναβρούμε. Η αφιέρωση του τόμου αυτού στη μνήμη της, αποτελεί ελάχιστο αντίδωρο σε όσα της οφείλουμε.

Κ.Δ. - Δ.Δ.

Εύη Ολυμπίτου
1962-2011

*She comes in colors everywhere
She combs her hair
She's like a rainbow*

Χρήστος Λούκος

ΟΙ «ΤΥΧΕΣ» ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

Σε ένα άρθρο, με παρόμοιο τίτλο, στον τόμο που εξέδωσε η ΕΜΝΕ στη μνήμη της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη είχα από το 1994 τονίσει την ανάγκη για μια άλλη αντιμετώπιση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, στον οποίο είχαν φορτωθεί πολλά από τα δεινά όχι μόνο του 1821 αλλά και του ελληνικού κράτους που προέκυψε από αυτό.¹ Πρόσφατα, στη σειρά που επιμελήθηκε ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος για τους ιδρυτές της νεότερης Ελλάδας, δημοσίευσα μια σύντομη βιογραφία για τον Μαυροκορδάτο² και με δική μου επιμέλεια εκδόθηκε το ανέκδοτο ημερολόγιο που ο ίδιος κρατούσε, από το 1834-1837, όταν ήταν πρεσβευτής του ελληνικού κράτους στο Μόναχο και το Βερολίνο.³ Είναι δύσκολο, επομένως, σήμερα να ξεφύγω από όσα ήδη έχω γράψει. Ελπίζω, ωστόσο, ότι όσα ακολουθούν προχωρούν το θέμα λίγο πιο πέρα και, κυρίως, δημιουργούν τις προϋποθέσεις μιας συζήτησης που όλοι μας επιδιώκουμε.

Θα σταθώ πρώτα σε βασικά σημεία της ζωής και δράσης του Μαυροκορδάτου που αποτέλεσαν την αφετηρία για να δηλωθεί ή καταγραφεί η ματιά των άλλων:

---

1. Χρήστος Λούκος, «Οι “τύχες” του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στη νεοελληνική συνείδηση», *Η Επανάσταση του 1821. Μελέτες στη μνήμη της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη*, Αθήνα, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Παράρτημα του περιοδικού *Μνήμων*, αρ. 9, 1994, σ. 93.

2. Χρ. Λούκος, *Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος*, στη σειρά: *Οι ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας*, αρ. 10, επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος, Αθήνα, Τα Νέα, 2010.

3. Χρ. Λούκος, *Το ανέκδοτο Ημερολόγιο του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Μόναχο-Παρίσι 1834-1837*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων - Μουσείο Μπενάκη, 2011.

– Είναι Φαναριώτης και φέρει τον τίτλο του πρίγκιπα, είναι μορφωμένος και πολύγλωσσος· κοινωνικές καταβολές και προσόντα που προκάλεσαν ποικίλες αντιδράσεις.

– Παραμέρισε σημαντικούς παράγοντες του 1821, τον Δημήτριο Υψηλάντη και τον Γεώργιο Καραϊσκάκη, συγκρούστηκε με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και λοιπούς, ήλθε δηλαδή σε αντιπαράθεση με αγωνιστές που πέρασαν στη νεοελληνική ιδεολογία ως αγνοί πατριώτες οι οποίοι, όπως υποστηρίζεται, εμποδίστηκαν από τους ραδιούργους πολιτικούς να ολοκληρώσουν το έργο της Επανάστασης.

– Ήταν ο κύριος υπεύθυνος για τη στροφή της επαναστατικής κυβέρνησης στην Αγγλία, στροφή που, μεταξύ των άλλων, οδήγησε στη σύναψη των επαχθών δανείων του Αγώνα.

– Ήταν ο ισχυρότερος ιδεολογικά αντίπαλος του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια, από τους οπαδούς του οποίου θα προέλθουν και οι ισχυρότεροι επικριτές του Μαυροκορδάτου.

Τι ξεχνιέται συνήθως, τουλάχιστον για την επαναστατική περίοδο;

Ότι ο Μαυροκορδάτος ήταν ο κύριος υπεύθυνος για το Σύνταγμα της Επιδαύρου και φαίνεται να είχε την πιο συγκροτημένη πρόταση για τη δημιουργία ενός κράτους δυτικού τύπου, ότι στο περιβάλλον του βρισκόνταν πολλοί από τους ικανότερους διανοούμενους, ότι την προστασία μιας ξένης δύναμης αναζήτησαν όλοι σχεδόν οι ηγέτες των επαναστατών, ότι η στροφή στην Αγγλία είχε ρεαλιστική βάση γιατί ήταν η μόνη δύναμη που για τα συμφέροντά της θα μπορούσε να υποστηρίξει τη δημιουργία ελληνικού κράτους ώστε να εμποδιστεί η μεγάλη επιρροή της Ρωσίας στην περιοχή, ότι από πολιτική άποψη τα δάνεια ήταν μια μεγάλη επιτυχία των επαναστατών για να εξασφαλιστεί η ευρωπαϊκή εμπλοκή που απέβη τελικά σωτήρια για την Επανάσταση (ανάλογα δάνεια, εξίσου επαχθή, συνήψαν στο Λονδίνο πολλοί λαοί της Λατινικής Αμερικής στον αγώνα τους για απελευθέρωση από τη ισπανική κυριαρχία).

Έρχομαι στη ματιά των άλλων. Πρώτα, αυτή μέσα στην Επανάσταση. Θα πρέπει να διακρίνουμε, και δεν έχει γίνει όσο θα έπρεπε, τις ποικίλες αντιπαλότητες που προκλήθηκαν μέσα στην Επανάσταση λόγω ιδεολογικών διαφορών, σύγκρουσης συμφερόντων, ατομικών ιδιαιτεροτήτων κ.λπ. από αυτές που προβάλλονται από τους ίδιους τους διαμαχομένους δεκαετίες αργότερα,

σε απομνημονεύματα, αρθρογραφία, λόγους πολιτικούς κ.λπ., όταν, δηλαδή, με την απόσταση του χρόνου και τα συντελεσμένα γεγονότα ο καθένας επιχειρεί να ερμηνεύσει τη στάση του ή άλλων συναγωνιστών του –πολλές φορές υπό διαφορετικό εξηγητικό πρίσμα. Η διαμάχη Κολοκοτρώνη-Μαυροκορδάτου δεν μπορεί να σταθεί μόνο στους ελιγμούς του Φαναριώτη πολιτικού, αλλά οφείλει να δει την αδυναμία του Γέρου του Μοριά να συλλάβει την αναγκαιότητα μιας κεντρικής διοίκησης που δε θα έβαζε σε προτεραιότητα μόνο τα τοπικά συμφέροντα. Στην ίδια λογική μπορεί να εγγραφεί και η σύγκρουση του Μαυροκορδάτου με τον Καραϊσκάκη. Εκκρεμεί μια προσεκτικότερη ανάγνωση των τεκμηρίων που παρήχθησαν μέσα στο 1821 για να φανούν καλύτερα ποιες ήταν τότε οι πραγματικές σχέσεις ατόμων και ομάδων, οι ατομικές στρατηγικές, ώστε να μην αποδίδονται άκριτα σε μεμονωμένα άτομα –ακόμα και με την ικανότητα του Μαυροκορδάτου– επιλογές και εξελίξεις που δεν μπορούν να προσωποποιηθούν. Οι πραγματικές ή υποτιθέμενες ραδιουργίες του Μαυροκορδάτου ήταν κοινή πρακτική στην αναζήτηση ξένης προστασίας κατέφυγαν, όπως ήδη ανέφερα, σχεδόν όλες οι ηγεσίες των επαναστατημένων.

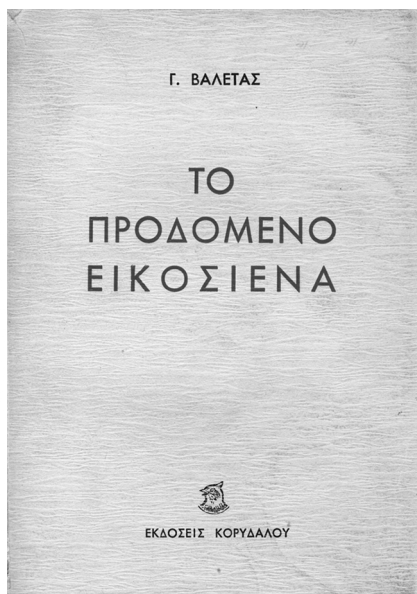
Η ματιά των άλλων αλλάζει νόημα με τη λήξη της Επανάστασης, κυρίως μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια και την επιβολή από τις τρεις Δυνάμεις του μοναρχικού καθεστώτος του Όθωνα.⁴ Όταν αναζητήθηκαν οι αιτίες για τα αδιέξοδα του νέου και μικρού εδαφικά ελληνικού κράτους, όταν η εμπλοκή των αντιπροσώπων των ξένων δυνάμεων πήρε πλέον δομικό χαρακτήρα, όταν η πορεία των θεσμών ακολούθησε αυταρχική κατεύθυνση, όταν πολλοί έμειναν έξω από τη συμμετοχή σε δημόσιες θέσεις ή τη νομή κρατικών πόρων, όταν θα κορυφωθεί ο φθόνος των αυτοχθόνων για τους ετερόχθονες που ως μορφωμένοι μισθοδοτούνταν από το Δημόσιο, ενώ τα παληκάρια πένονταν.

Στο νέο αυτό πλαίσιο ο Μαυροκορδάτος θα κατηγορηθεί από φανατικούς καποδιστριακούς ως ηθικός αυτουργός της δολοφονίας του Κυβερνήτη.

---

4. Όσα ακολουθούν βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στο δημοσίευμα: Χριστίνα Κουλούρη - Χρήστος Λούκος, *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια. Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η νεοελληνική ιδεολογία (1831-1996)*, Αθήνα, Πορεία, 1996.

Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Φωτογραφία του Φίλιππου Μαργαρίτη. Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου. Δημοσιεύεται στο Άλκης Ξανθάκης (επιμ.), *Φίλιππος Μαργαρίτης. Ο πρώτος έλληνας φωτογράφος*, Αθήνα 1990, σ. 43.

ότι αυτός τελικά ευθύνεται για την απόφαση του Μιαούλη να κάψει στον Πόρο τον εθνικό στόλο, γενικά ότι ματαίωσε μια άλλη προοπτική για την ελευθερωμένη χώρα. Και, φυσικά, θα εισπράξει, ως ο φερόμενος αρχηγός του αγγλικού κόμματος, τον αντίκτυπο από τη δυναμική πολιτική της Αγγλίας του Πάλμερστον απέναντι στην αλυτρωτική πολιτική του Όθωνα. Δεν θα αποφύγει τη ρετσινιά του ξενοκίνητου, όταν θα υποκύψει σε πολλαπλές πιέσεις και θα δεχθεί να γίνει πρωθυπουργός την περίοδο που τα αγγλογαλλικά στρατεύματα είχαν καταλάβει τον Πειραιά για να αναγκάσουν την Ελλάδα σε ουδετερότητα όσο διαρκούσε ο πόλεμος κατά των Ρώσων στην Κριμαία. Γενικά, όσο ζούσαν οι πρωταγωνιστές του '21, συχνές ήταν οι αναφορές στο μεγάλο αυτό γεγονός με αφορμή συμβάντα του παρόντος, επετείου, εκδεδομένα απομνημονεύματα, φυλλάδια, άρθρα στον Τύπο, επικήδειους. Και ο Μαυροκορδάτος ήταν, πολλές φορές, στις αντιμαχόμενες απόψεις για άτομα και εξελίξεις, ένας εύκολος στόχος.

Από τη μεταπολίτευση του 1862, σχηματικά, οι περί το '21 διαμάχες παραμερίζονται σε μεγάλο βαθμό. Αφ' ενός έχουμε τη σταδιακή αποχώρηση από τη ζωή και των τελευταίων αγωνιστών (ο Μαυροκορδάτος πεθαίνει το 1865). Αφ' ετέρου έχουν εμφανιστεί νέοι εχθροί που διεκδικούν και αυτοί μερίδιο από τη μέχρι τότε αποκλειστική διεκδίκηση του ελληνισμού σε μεγάλο τμήμα της Βαλκανικής. Στο πλαίσιο αυτό, όταν η ελληνική επανάσταση γίνεται σημείο αναφοράς και πρότυπο πατριωτισμού, όλοι οι πολιτικοί και στρατιωτικοί του Αγώνα μπαίνουν αδιακρίτως στο πάνθεο των ηρώων και η Επανάσταση παίρνει το χαρακτήρα μιας ενιαίας απελευθερωτικής προσπάθειας. Η ενοποιητική αυτή διαδικασία, που τόσο εύστοχα έχει χαρακτηριστεί από τον Φίλιππο Ηλιού ως μαγική γομολάστιχα που σβήνει ό,τι δεν ταιριάζει στο επιδιωκόμενο επιχειρησιακό σχήμα, φαίνεται στον εορτασμό της πεντηκονταετίας από το 1821, στα σχολικά εγχειρίδια και στα ιστοριογραφικά κείμενα των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα και στο γύρισμα του αιώνα.

Η ανατροπή θα προέλθει από την ελληνική μαρξιστική σκέψη που θα επιχειρήσει μια νέα ανάγνωση του παρελθόντος. Η ανάδειξη από τον Γιάννη Κορδάτο στην *Κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επαναστάσεως* (1924) του πρωταγωνιστικού ρόλου της ελληνικής αστικής τάξης, ήταν φυσικό να ανάδειξει στην πρώτη γραμμή τον Μαυροκορδάτο. Αφού επισημαίνει πόσο είχαν αναπτυγμένο το «αίσθημα του προσωπικού συμφέροντος» οι οπλαρχηγοί,

σημειώνει: «Εάν δεν επενέβαιναν ο πολιτικώτατος Αλ. Μαυροκορδάτος τα εμπειροπόλεμα και συνεπώς πολύτιμα στοιχεία της Ρούμελης ουδεμίαν αξίαν λόγου υπηρεσίαν θα προσέφεραν εις τους αγώνας του '21».⁵ Και πιο κάτω, θεωρεί τον Φαναριώτη πολιτικό ως τον κατ' εξοχήν φορέα των δημοκρατικών ιδεών της αστικής τάξης.⁶

Είναι γνωστή η κριτική που υπέστη ο Κορδάτος μέσα στο ΚΚΕ για τον ιστορικό ρόλο που επεφύλαξε στα γραπτά του στην ελληνική αστική τάξη. Βασικά στελέχη του κόμματος αυτού, όπως ο Γιάννης Ζεύγος, θα επιβάλουν ως κυρίαρχη άποψη ότι η αστική τάξη ήταν αντιδραστική από τα γεννοφάσκια της. Η εικόνα, πάντως, του Μαυροκορδάτου στο χώρο της Αριστεράς, θα καταβαραθρωθεί μετά τη δυναμική επιβολή του αστικού καθεστώτος από τα μηχανοκίνητα του Σκόμπυ στα Δεκεμβριανά. Η αγγλική αυτή επέμβαση θα συνδεθεί γρήγορα με τις αγγλικές επεμβάσεις στην Ελλάδα, αρχής γενομένης από το 1821. Στο *Προδομένο Εικοσιένα* του Γ. Βαλέτα (1946) και στα όσα άλλα σχετικά έργα θα ακολουθήσουν, του Λεωνίδα Στρίγκου, του Τάσου Βουρνά και άλλων, οι αφορισμοί κατά του Μαυροκορδάτου είναι τόσο απόλυτοι, ώστε να δίνεται η αίσθηση ότι χωρίς το «σατανικό» του ρόλο η πορεία της Επανάστασης θα μπορούσε να ήταν διαφορετική. Φορτώνονται έτσι σε ένα πρόσωπο εξελίξεις που ήταν αποτέλεσμα βαθύτερων αιτιών. Γράφει ο Λεων. Στρίγκος: «Ο Μαυροκορδάτος, εκπρόσωπος της συμβιβαστικής μερίδας της μεγάλης αστικής τάξης και σκαπανέας της αγγλόφιλης πολιτικής, μεγάλος μηχανορράφος και άνθρωπος που δεν έχει καμιά σχέση και μισεί τις λαϊκές μάζες, θα παίξει τον πιο σατανικό ρόλο σε βάρος της επανάστασης».⁷

Ο Κορδάτος, ενώ παρά τις επικρίσεις των ομοϊδεατών του επιμένει να υπερασπίζεται την αρχική του θέση, ότι η ελληνική αστική τάξη το 1821 ήταν ο προοδευτικός μοχλός της ιστορικής εξέλιξης, θα αναγκαστεί το 1946, στην ξαναδουλεμένη μορφή της *Κοινωνικής σημασίας*, να προσθέσει σχετικά με τον Μαυροκορδάτο ότι ήταν «αναμφιβόλως ο καλύτερος και διορατικότερος πολιτικός και ο διπλωματικός νους της εποχής εκείνης, διά την εξυπηρέτησιν

5. Ι. Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, Αθήνα, Γ. Βασιλείου, 1924, σ. 86. Πρβλ. Λούκος, «Οι "τύχες" του Αλ. Μαυροκορδάτου», σ. 96-97.

6. Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία*, σ. 86.

7. Λεωνίδα Στρίγκος, *Η Επανάσταση του '21*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1966, σ. 97.

όμως των συμφερόντων, όχι του λαού, αλλά της αστικής μερίδος και των τσιφλικιάδων».⁸ Και όταν γίνεται λόγος για τα δάνεια της Ανεξαρτησίας, ο Μαυροκορδάτος είναι «ουσιαστικά πράκτωρ του Υπουργείου των Εξωτερικών της Αγγλίας»,⁹ κάτι που δεν αναφερόταν στην πρώτη έκδοση του 1924.

Η εικόνα του Μαυροκορδάτου και των ομοίων του θα απαξιωθεί ακόμη περισσότερο όταν η ηττημένη στον εμφύλιο πόλεμο Αριστερά θα δει τους κατατρεγμούς των οπαδών της ως συνέχεια του παραγκωνισμού και των διώξεων που υπέστησαν τα παληκάρια μετά τη λήξη της Επανάστασης. Ο Μακρυγιάννης διαβάζεται ευρύτερα από τη δεκαετία του 1950, ο Καραϊσκάκης του Δημήτρη Φωτιάδη αριθμεί, το 1966, την έκτη του έκδοση στον εκδοτικό οίκο «Μέλισσα».¹⁰ Ο Φωτιάδης θα βοηθήσει ουσιαστικά στο να εκλαϊκευτεί μια άλλη κατηγορία κατά του Μαυροκορδάτου, ότι συνήργησε στη δολοφονία του Καραϊσκάκη: «Ο πιο διαβολεμένος απ' όλους τους Φαναριώτες που ήρθαν στην Ελλάδα στάθηκε ο Μαυροκορδάτος. Το τι κακό έκανε αυτός ο άνθρωπος σε τούτον τον τόπο δε λέγεται. Και δεν το πλέρωσε μονάχα η γενιά του Εικοσιένα. Ίσαμε τώρα το δικό του πνεύμα μας κυβερνάει και δε μας αφήνει να προκόψουμε [...] Ο Καραϊσκάκης έπεσε θύμα της εγγλέζικης πολιτικής στην Ελλάδα κι εμπνευστές της σατανικιάς δολοφονίας του στάθηκαν ο Κόχραν, ο Τσωρτς κι ο Μαυροκορδάτος».¹¹

Στο χώρο της Αριστεράς τοποθετημένος, αλλά χωρίς να υπηρετεί κομματικές σκοπιμότητες και λαϊκισμούς, ο Ν. Σβορώνος, ιστορικός που είχε, σε αντίθεση με πολλούς ομοϊδέατες του, τα επιστημονικά εφόδια να αντιλαμβάνεται χωρίς αναχρονισμούς τις πραγματικότητες της εποχής που μελετούσε, χαρακτηρίζει τον Μαυροκορδάτο ως «τη διαπρεπέστερη πολιτική προσωπικότητα της Επανάστασης» και τον τοποθετεί σε εκείνη την παράταξη που συνδεόταν με το «μεγαλύτερο μέρος του λαού» κατά τη δεύτερη φάση του εμφυλίου πολέμου».¹²

---

8. Γιάννης Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, 4^η έκδοση «ξανακοιταγμένη και συμπληρωμένη», Αθήνα, Βιβλιοπωλείο Πέτρου Καραβάκου, 1946, σ. 133.

9. Στο ίδιο, σ. 194.

10. Δ. Φωτιάδης, *Καραϊσκάκης*, 6^η έκδοση, Αθήνα, Μέλισσα, 1966.

11. Στο ίδιο, σ. 117 και 469.

12. Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, μετάφραση Αικατερίνη Ασδραχά*, 13^η έκδοση, Αθήνα, Θεμέλιο, 1994, σ. 68-69.

Την ίδια ακριβώς περίοδο, η κυρίαρχη Δεξιά, με το Πανεπιστήμιο Αθηνών ως προπύργιο εθνικοφροσύνης, την Εκκλησία, τα σχολικά εγχειρίδια και λοιπούς κρατικούς φορείς, θα επιβάλει τη δική της άποψη για το παρελθόν, και για το 1821 φυσικά, όπου η ρητορεία, ο ελληνοκεντρισμός, το εθνικό συμφέρον, ο εξοβελισμός του κοινωνικού θα εμποδίσουν ουσιαστικές ερμηνείες. Η τάση αυτή θα φθάσει σε παροξυσμό με τον τρόπο που οι απριλιανοί δικτάτορες θα εορτάσουν τα 150 χρόνια από την ελληνική επανάσταση. Ιδιαίτερα θα προβληθεί η άποψη, που ήταν ήδη διαμορφωμένη τον 19ο αιώνα από την ιδεαλιστική ιστοριογραφία, ότι το άτομο, η προσωπικότητα αποτελεί τον κατ' εξοχήν ρυθμιστή του ιστορικού γίγνεσθαι. Όσον αφορά τον Μαυροκορδάτο, ακραία αλλά χαρακτηριστική είναι η σχετική ερμηνεία του Εμμ. Πρωτοψάλτη, καθηγητή τότε του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος κατατάσσει τον Φαναριώτη πολιτικό στους ήρωες της ελληνικής φυλής. Οι ήρωες αυτοί, γράφει, «αποτελούν τα επί μέρους δημιουργικά όργανα της Θείας Προνοίας εις την εκτέλεσιν του γενικού σχεδίου της ιστορίας, το οποίον θεωρούμεν έργον της Υπερτάτης Δυνάμεως».¹³ Στους ήρωες αυτούς επιτρέπονται μερικά λάθη: στην προκειμένη περίπτωση ήταν η διένεξη του Μαυροκορδάτου με έναν άλλον «ήρωα», τον Ιω. Καποδίστρια.¹⁴ Η προβολή του Καποδίστρια, για πολλαπλούς λόγους, ως του κατ' εξοχήν ανιδιοτελούς πολιτικού που αντιτάχθηκε στους κομματικούς παράγοντες και στόχο είχε μόνο την ευημερία των πολλών, είχε πράγματι αρνητικές συνέπειες για την εικόνα του Μαυροκορδάτου και όσων άλλων αντιτάχθηκαν στην πολιτική του. Η ευρωπαϊκή ακτινοβολία του Κυβερνήτη, το τραγικό του τέλος, ήταν επιπλέον στοιχεία που συγκέντρωσαν το ενδιαφέρον σ' αυτόν και έφεραν σε δεύτερη μοίρα τους αντιπάλους του.

Το σχήμα όμως που άντεξε περισσότερο ως προς τη ματιά των άλλων για τον Μαυροκορδάτο ήταν αυτό που τον παρουσίαζε ως το σπουδαιότερο όργανο της Αγγλίας για να μην ολοκληρωθεί η Επανάσταση του 1821. Το σχήμα αυτό δεν ανταποκρινόταν μόνο στις ανάγκες της Αριστεράς. Κάλυπτε όλους όσους, ανεξάρτητα από την ιδεολογική ή πολιτική τους

13. Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, *Αλέξανδρος Ν. Μαυροκορδάτος. Ο βίος και το έργο του μέχρι και της Καποδιστριακής περιόδου*, Αθήνα, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1982, σ. 5.

14. Στο ίδιο, σ. 185.

τοποθέτηση, απέδιδαν κατ' εξοχήν στον ξένο παράγοντα τα αδιέξοδα της μεταπολεμικής Ελλάδας. Για διάφορους λόγους, ο «ξένος», με τη μορφή της πολιτικής και οικονομικής δύναμης ή της κουλτούρας που απειλεί να διαβρώσει την ελληνικότητά μας, ήταν το βασικότερο επιχειρησιακό εργαλείο στις περισσότερες αναλύσεις που προτάθηκαν από ειδικούς και μη.

Από τη δεκαετία του 1980, σπάνια ιστορικοί που ασχολούνται με το 1821 επανέρχονται στις μονόπλευρες απόψεις του παρελθόντος για τον Μαυροκορδάτο. Είναι εμφανείς κάποιες απόπειρες να κατανοηθεί σε βάθος η εποχή όπου ο Φαναριώτης πολιτικός έδρασε, και να ενταχθούν μέσα στο γενικότερο αυτό πλαίσιο οι επιλογές και οι ενέργειές του. Η προσπάθεια αυτή ανταποκρίνεται στο αίτημα, που γίνεται όλο και πιο έντονο, να ξαναγραφεί η ιστορία της Επανάστασης του 1821, και γενικότερα η νεοελληνική ιστορία, με κριτήρια που δεν αποσκοπούν στην ηθικολογία και τον διδακτισμό, αλλά στην κατανόηση των μηχανισμών που διέπουν τις κοινωνικές λειτουργίες.

Ωστόσο οι μονόπλευρες απόψεις είναι αυτές που κυριαρχούν στο ευρύ κοινό: επιβιώνουν σε έργα ερασιτεχνών ή γενικά ανιστόρητων ατόμων που όμως έχουν μεγάλο ακροατήριο γιατί εδράζονται σε βαριά καθιερωμένα στερεότυπα. Η εικόνα που φτιάχτηκε των αψεγάδιαστων λαϊκών αγωνιστών (Κολοκοτρώνη, Καραϊσκάκη, Ανδρούτσου, Μακρυγιάννη, κ.ά.) που αν δεν είχαν εμποδιστεί από τους «ραδιούργους και ξενοκίνητους πολιτικούς» η Επανάσταση θα είχε πραγματοποιήσει πολλούς από τους στόχους της, δεν είναι εύκολο να ανατραπεί ή να μετριαστεί στο υπάρχον πλαίσιο της παρεχόμενης στους περισσότερους Έλληνες ιστορικής και γενικότερης παιδείας. Ιδιαίτερα όταν το στερεότυπο αυτό προσφέρεται ιδανικά για να αποδοθούν, όπως ήδη ανέφερα, στον ξένο παράγοντα, στον «άλλο», όλα τα δεινά και αδιέξοδα της νεοελληνικής κοινωνίας.

